ZİYA GÖKALP*

Prof. Dr. Halil İNALCIK
Bilkent Üniversitesi
Tarih Böl. Öğr. Üyesi

Ziya Gökalp (1876-1924) öncelikle Türkiye'yi Sosyoloji ile tanıştıran kişiydi ve ateşli bir Türk Milliyetçisi olarak sosyolojiyi entellektüel bir temel oluşturmada esas aldı.

Mahallî, resmî bir gazetede mesul müdür bir memurun oğlu olan Mehmet Ziya (daha sonra Gökalp) Diyarbakır'da doğdu. Orada laik okullara devam etti ve aynı zamanda İslâm hukukuna vâkıf olan amcasından geleneksel İslâm ilimlerini öğrendi. 18 yaşında intihara teşebbüs etti. Yine de, bir sonraki yıl İstanbul'a gitti ve Baytar Mektebine kaydını yaptırdı.

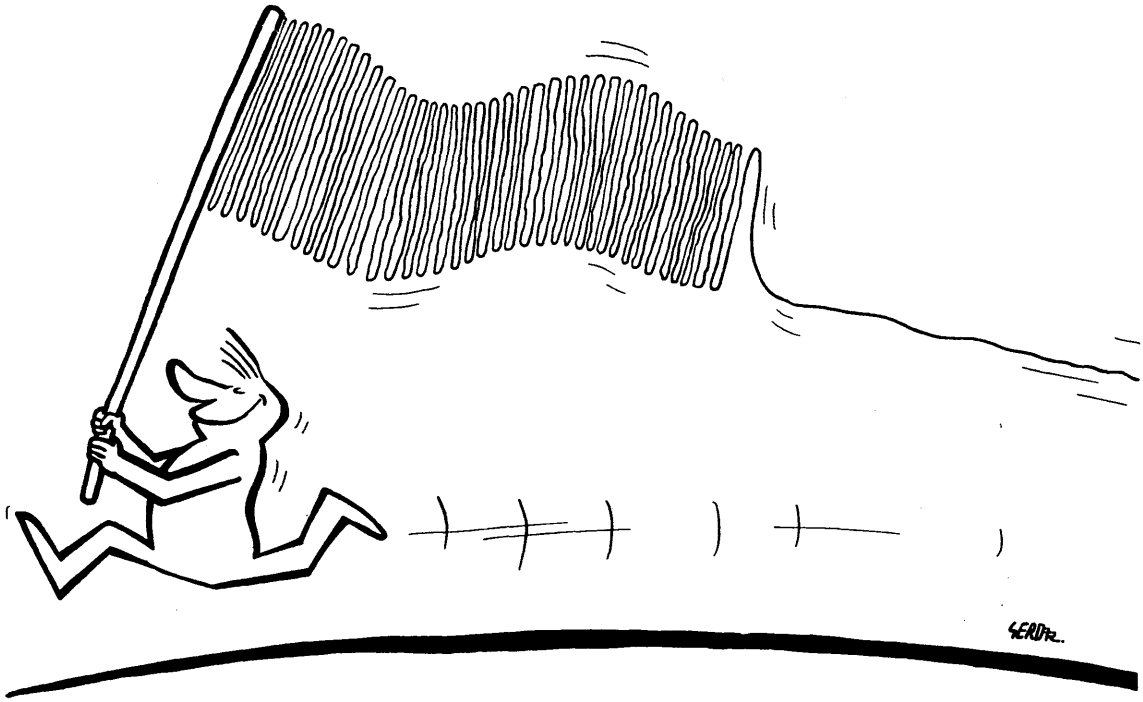
Daha önce Jön Türklerin fikirlerinden etkilenen Gökalp, 1885 yılında İstanbul'da gizli bir örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi oldu. 1898'de tutuklandı; bir yıllık mahpusluk devresindensonra bütün zamanını çalışmalarına adadığı doğduğu şehre sürgün edildi. O yıllarda Paris'te sürgünde olan Jön Türkler Fransız sosyolojisinden çok yoğun olarak etkilenmişlerdi. İçlerinde Le Play hayranı olan Prens Sabahaddin, Osmanlıların sadece sosyolojik çalışmalar yoluyla sosyal değişmeyi anlayabileceklerini (daha sonra bu görüş Gökalp tarafından da desteklenmişti) ve imparatorluğu bir arada tutan çeşitli unsurlar arasında uzlaşma sağlama yolunu bulabileceklerini (28 Ağustos, 1909 tarihli Peyman gazetesinin ilk sayısında) beyan etmişti.

Jön Türk devriminden sonra, 1908'de Gökalp İttihat ve Terakki Fırkası'nın Diyarbakır'daki temsilcisi oldu. Bir yıl sonra, fırkanın Selanik'teki merkez heyetine üye seçildi ve kendisine parti doktrinini anlatma ve genç insanları parti saflarına çekme görevi verildi. 1910 yılında Selanik'te sosyoloji öğretimini esas alan bir göreve atandı. Türkiye'de ilk defa gerçekleşen böyle bir atamadan beş yıl sonra da İstanbul Üniversitesi'nde ilk sosyoloji profesörü oldu. O, İstanbul'u Türkiye'deki sosyoloji çalışmaları için bir merkez haline getirirken, bu faaliyeti 1919'a kadar Edebiyat Fakültesi'nde sürdürdü. I.Dünya Savaşı sonrasında Malta'ya sürgüne gönderilen Gökalp, yürekli bir Atatürk taraftarı olarak 1921'de Diyarbakır'a geri döndü ve millî liderlere yol göstermek amacıyla sosyolojik makale serileri hazırladığı Küçük Mecmua'nın sorumlu müdürü oldu. 1922'de Ankara'da Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığına atandı ve orada ünlü eseri "Türkçülüğün Esasları"nı yayınlandı.

Gökalp Jön Türklerin gerçekleştireceği siyasî devrimin, iktisat, aile, güzel sanatlar, ahlâk ve hukuk gibi alanlarda "Yeni Hayat"oluşturacak, sosyal bir devrimle tamamlanmaya ihtiyaç gösterdiğine inanmıştı. Yeni bir Türk medeniyeti sadece Türkiye'nin gerçek millî değerlerinin kazanılmasıyla yaratılabilirdi. 1911'e kadar Gökalp, değerlerin hiçbir şey ifade etmediğine, "Fikir-kuvvet"in (idees forces) felsefesi önemi haiz olduğuna inanmıştı. Fakat 1912'den sonra Durkheim'in değerlerle ilgili yorumunu kollektif temsiller olarak kabul etti. (Gökalp, Durkheim'in en önemli sosyolog ve sosyolojinin kurucusu olduğunu düşünüyordu.)

Gökalp'e göre tam olarak ifade edildiklerinde idealler olarak adlandırılan kollektif temsiller (collective represantations) kollektif şuurdaki gerçeklerdir. Değerlerin tek kaynağı toplumun kendisidir ve bireylerce elde edilen kollektif duygu ve bilgi birikimi kollektif şuuru oluşturur.(1911-1923) 1959, s.62-64)

Balkan Savaşı yenilgisinden sonra, Türkiye için kritik bir dönem başladı. Reformlar üzerindeki tartışmalara İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük arasındaki çatışmalar öncülük etti. 1912'de İstanbul'a gelen Gökalp, bu çatışmaların daha geniş bir bakışla ele alınarak giderilmesi gerektiğini hissetti. Gökalp, insanın her biri kendi değer sistemine sahip olan kültür gruplarının, evrensel kabul ve kültürel yayılma kaabiliyeti olan kural ve tekniklerin bileşimi olduğunu tartıştı. (1911-1923) 1959, s.97-101) Türklerin aynı anda; Türk milletine, İslam ümmetine ve Avrupa medeniyetine ait olduğu sosyolojik bir vakıaydı.

(Gökalp (1911-1923) 1959, s.71-76; Heyd 1950, s.149-151) Gökalp, milliyetçiliğin, modern çağın en güçlü ideali, milletlerin ise, kültür grupları skalasında en üst seviyede gelişmemiş türler olduğunu, yoğunluğunu gittikçe artan bir şekilde vurguladı. Millet kavramı içinde, Türk kültürünü, İslamı ve Batı teknolojsini bir araya getirmenin mümkün olduğunu düşündü. Gökalp, daha sonra, kollektif temsilleri millî adetlerle bir tutmak gerektiği noktasına geldi ve..." bir milletin kültürünü ait olduğu medeniyetten ayırma çalışmaları yapan disipline kültürel sosyoloji adı verildiğini" öne sürdü. (1911-1923) 1959, s.172-173)

Bir sosyoloğun görevinin millî kültür unsurlarını ortaya çıkarmak (keşfetmek) olduğu inancını takiben, Türk ailesinin evrimi ile İslam-öncesi Türk dini ve devleti üzerine bir dizi çalışmaya girişti. Gökalp'ın modernleşmiş İslam düşüncesine ait teorisi ilahî kaynaklı olmasından ziyade, sosyal kaynaklı uzlaşmaya dayanan ve bundan dolayı seküler değişime paralel olarak değişebilen İslamın kurallarının bir kısmına yönelikti. (1911-1923) 1959, s.193-196).

Millî bir devletin seküler olması gerektiğine inanmıştı. Eğitim ve ekonominin millî olması gerektiğinin ısrarlı savunucusuydu. Eğitim ve hukuku sekülerleştirme ve kadınlar için eşit haklar programları kısmen 1917-1918 yıllarında uygulamaya konuldu.

Gökalp üzerindeki fikirler ikiye ayrılır: Gökalp, bizzat kendisi, çalışmalarını özgün hale getiren şeyin, Durkheim'in sosyolojik metodu üzerindeki denemelerini Türk medeniyetine uygulamak olduğunu düşünüyordu. Destekleyicileri ise, O'nun kültür ve millet yapısı üzerindeki kavramsallaştırmalarının özgün olduğu ve çalışmalarının Durkheim geleneğindeki bilimsel sosyolojiyi temsil ettiği konusunda hemfikirdiler; ayrıca, muhalifleri, Gökalp'ın baskın kollektivisit fikirlerle, doğmatik ve tümdengelimci bir zihin yapısına sahip olduğunu vurgularlar. Bunların ötesinde, Gökalp, ateşli bir milliyetçiydi ve öğretilerinin Türkiye'nin modernleşmesi yolunda fikri bir kaynak sağladığına şüphe yoktur.

---

* Bu yazı Bilkent Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Halil İnalcık'ın izniyle "International Encyclopedia of The Social Science" ın (Vol.6, The Machmillan Co. and The Free. 1968) Ziya Gökalp maddesinin Serdar Sağlam, Nurcan K. Sağlam tarafından yapılan tercümesidir.